

Nordström studerar här de dikotomt könskomplementära begreppen mildhet respektive vildhet, kraft respektive harmoni, vilt snille respektive odlad smak. Intressant nog påpekar Nordström att Thorild dock aldrig själv använder ordet "kvinnlighet" (snille har i så fall "likhet med kvinnor" eller något liknande, s. 91). "Kvinnlighet" som ett slags övergripande karakteristik existerade uppenbarligen inte, till skillnad från "manlighet", vilket för Thorild närmast betecknade mänsklighet i mer generella termer. I hans diskussioner kring snillet kvinnoegenskaper blandas däremot tankar om kvinnors särart eller likhet med männen på ett ibland förvirrande sätt. Å ena sidan kan det tolkas parallellt med den feministiska kritiken av romantikens androgyna genibegrepp, ett förment likhetstänk som i slutändan baserades på en man som *liknar* en kvinna men absolut inte *är* kvinna. Beträffande särartstanken lyfter Nordström fram för- och nackdelarna med dess identitetsskapande potential, vilket blir en viktig poäng i problematiseringen av genibegreppet.

Sammanfattningsvis lyfter Kristina Nordströms avhandling fram flera intressanta iakttagelser vad gäller Thorilds genitanke. Hennes uttalade ambition är att i förlängningen bidra till en internationell diskussion kring det sena 1700-talets genibegrepp ur ett genusperspektiv. Studien bidrar till estetik- och genusforskning i Sverige, men analysen är trots det alltför grund för ett så vällovligt men anspråksfullt syfte. Avhandlingens resultat saknar vidare sammanhang i form av utblickar både nationellt och internationellt, samt till närliggande fenomen. Betecknande för detta är den snålt tilltagna referenslistan. Till exempel lyser Christine Battersbys *The Sublime, Terror and Human Difference* med sin frånvaro, den ovan nämnda studie som behandlar etnicitet i relation till Kants genibegrepp. Jag saknar även en diskussion till exempel av Anna Cullheds bok *Hör mänsklighetens röst: Bengt Lidner och känslans språk* (2011) och Jonas Liljeqvists artikel om

den sublimes känslan i antologin *A History of Emotions* (2012). Dessa forskare nämns bara i förbifarten utifrån varsin mindre central text.

Jag tror att Nordströms resonemang hade kunnat fördjupas avsevärt genom en generösare inställning till tidigare forskning. Det är naturligtvis helt i sin ordning att nöja sig med en undersökning av genitanken så som den uttryck hos endast Thorild, men för en mer inträngande förståelse av den hade det krävts ytterligare contextualisering. Eftersom till exempel diskussion och referenser till synnerligen relevanta men komplicerade fenomen som upplysning och modernitet är alltför enkla och kortfattade (se till exempel s. 92 och not 249 angående upplysningen) och resonemang kring romantiken saknas, förmår inte analysen bidra till en utvecklande dialog. Denna dialog hade öppnat avhandlingen och dess resultat mot världen och dessutom fördjupat även en svensk förståelse av Thorild, genus och geni.

Kristina Fjelkestam

Maria Nyman, *Resandets gränser: svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet* (Huddinge: Södertörns högskola, 2013). 251 pp.

Sedan mitten av 1990-talet har studiet av reseskildringar utvecklats till ett separat forskningsfält där teorier om internationella relationer kombineras med textanalytiska metoder. Historikern Maria Nyman ger sitt bidrag till denna forskningstradition med sin doktorsavhandling *Resandets gränser: svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet* (2013). Undertecknad har sedan länge odlat ett intresse för Sveriges kontakter med Ryssland under 1700-talet, och därför har det gett mig särskild behållning att läsa denna avhandling. Betydelsefullt är att Nyman arbetar utifrån ett långt tidsperspektiv och inte bara fokuserar på de karoliner som i efterdyningarna av slaget

vid Poltava kom att resa och beskriva Ryssland. Variationen av resenärer och det långa tidsperspektivet motiverar också en av avhandlingens huvudambitioner, nämligen att visa hur synen på "den andre" påverkas av personliga preferenser, genrekonventioner, resans karaktär och den tilltänkta publiken. Som Nyman skriver möter vi *bilder* av Ryssland, snarare än *en* bild av Ryssland. Detta framstår som en viktig utgångspunkt. Därifrån vill Nyman "bidra till diskussioner om hur och varför resenärer skildrat sina upplevelser på olika sätt" (s. 21).

Sveriges relationer med Ryssland under 1700-talet har traditionellt sett varit en historia om militära konflikter. Karl XII, fälttågen och de militära sammandrabbningarna har diskuterats i flera avhandlingar. Nyman nämner själv att flera av de svenska resenärerna i avhandlingen har uppmärksammats tidigare, till exempel av August Strindberg (1912), Gunnar Jarring (1981) och Alf Åberg (2000). Vad som däremot har saknats i denna forskning är den teoretiska problematiseringen och de analyskategorier som har utvecklats inom sentida reseskildringsforskning och textanalys. I inledningskapitlet finns en initierad genomgång av de senaste decenniernas teoretiska och metodologiska resonemang. Betydelsefull för avhandlingens utgångspunkter är Nymans diskussion om "författarens död", som litteraturvetaren Liz Stanley talar om, samt Foucaults diskursbegrepp som nedtonar individens roll i relation till diskurser. Nymans intresse för sprickor och dissonanser i förhållandet mellan subjekt och diskurs leder till att inspirationen till de analytiska perspektiven i avhandlingen hämtas från annat håll.

Teoretiskt sällar Nyman sin undersökning till det postkoloniala fältet, med namn som Edward Said och Marie Louise Pratt, men framför allt till den brittiska lingvisten och genusvetaren Sara Mills mångdimensionella syn på kunskapsregimer/diskurser. Sara Mills argumenterar för subjektets möjligheter att ta "diskurser i besittning, utmana dem, förskjuta dem och även

förena olika diskurser med varandra" (s. 27). Perspektivet förespråkar därmed ett mer dialektiskt förhållande mellan subjekt och diskurs. Innebörden i detta perspektiv illustreras på ett pedagogiskt sätt i avhandlingens inledning, där Nyman ger röst åt den unga kvinnan Adelaide von Hauswolff som tillsammans med sin far befann sig i Ryssland som krigsfångar. Året var 1809 och under en vistelse som varade ungefär i ett halvår förde hon resedagbok. Med två citat från dagboken vill Nyman visa hur von Hauswolff omvärderade sin syn på det ryska folket. När det första citatet uttrycker ett stereotypt avståndstagande, beskriver det andra citatet ett personligt möte som i sin tur leder till en utmaning av utsagan i det första. Genom analysen återkommer också Nyman till liknande omvärderingar, eller dissonanser, i synen på "den andre" hos resenärerna.

Avhandlingens empiriska kapitel behandlar fyra resenärers texter mer ingående. Det ingår även ett längre tematiskt kapitel där fler texter analyseras mer översiktligt. Sammantaget rör det sig om arton reseskildringar och sjutton resenärer. Majoriteten av resenärerna hade en militär anknytning såsom före detta krigsfångar eller officerare inom armén. Resenärerna och deras skrifter presenteras i avhandlingens andra kapitel. I kapitel 3, som behandlar "Kartläggaren – Om kartor, geografi och Europas borte gränser" ansluter Nyman till resonemang som tidigare har framförts av Gunnar Broberg och Sten Högnäs. De hävdade att framför allt kartografen Philip Johan von Strahlenberg drog en skarp geografisk och kulturell gräns mellan Europa och i Ryssland, i synnerhet de nordostsibiriska delarna av landet. Nyman framhåller också att Strahlenberg samtidigt ingick i den ryska statens kunskapskolonisering av sitt eget land. Att europeiska vetenskapsmän spelade roll för ryska statens strävan att skapa kontroll och underkuva icke-ryska folkslag är ett bra exempel på det mångdimensionella draget i resandets och seendets förutsättningar.

I kapitel 4, "Navigatören – Om okända stränder och farliga hav. Sven Waxel och den andra Beringsexpeditionen" uppmärksammas en annan svensk resenär som var anställd av ryska staten och som dessutom nedtecknade sina observationer på "dålig tyska" (s. 86). Utifrån grundlig analys ansluter Nyman sig till Pär Eliassons tolkning om den "linneanska blicken" som något särpräglat för periodens vetenskapsresor. Nyman skriver att i denna blick låg en civilisationshistoria inbäddad i resenärernas berättelser, där frågan var hur Ryssland och dess folk skulle placeras i relation till Europa. I kapitlet 5, "I en rysk etnografi – religion, kön och civilisation", och 6, "'Kvinnan'- strategier, positioner och möjligheter i Adelaide von Hauswolffs skildring av Ryssland" spelar analyskategorin kön en viktig roll. Här kan Nyman illustrera den stora uppmärksamhet som flertalet svenska resenärer ägnade den främmande kvinnan. Nyman visar på ett övertygande sätt hur beskrivningar av relationen mellan könen och äktenskapsbruk spelade en avgörande roll för värdering av ett folkslags karaktär och när graden av deras civilisering skulle fastställas. Detta är ett viktigt bidrag till forskningen.

När Nyman kommer till början av 1800-talet uppvisas en mer komplex bild av Ryssland och möten med människor. Denna förändring analyseras i kapitel 7, "Den nye finske vännen – Eric Gustaf Ehrströms ryska möten". Likt von Hauswolff var Ehrström ung, endast 22 år, och uppvuxen i svenska Finland. Båda rörde sig i borgerliga kretsar. Ehrströms Rysslandsskildring ger en detaljrik inblick i möten och platser i Ryssland. Utrymmet för känslor är större än hos resenärer under 1700-talet och Ehrström reflekterar även över sin egen roll som författare och resenär. Nyman konstaterar att "jaget" manifesteras i texten, vilket är något som skiljer sig från reseskildringarna under 1700-talet där betoningen på ett kollektivt "vi" var större. Vad som särskilt skiljer Ehrström från von Hauswolff är beskrivningarna

av det motsatta könet, konstaterar Nyman. Medan Ehrström beskriver kvinnor i detalj, såsom utseende och dialoger, är von Hauswolff tyst om män. Nyman ser detta, likt Mills, som ett uttryck för att kvinnor talade utifrån en femininitetens diskurs, vilket innebar att de inte borde uttrycka intresse för det motsatta könet. Sammanfattningsvis konstateras att Ehrström skildrade Ryssland via ett mer mångsidigt perspektiv än hans föregångare under 1700-talet, men att även Ehrström intog positioner som byggde på avstånd, auktoritet och förfrämmande.

Det viktigaste resultat av studien är enligt Nyman att reseskildringarna på många sätt bekräftar den mörka bilden av Ryssland. I flera fall reproducerar reseskildringarna de negativa stereotyper som redan var kända. Samtidigt visar Nyman att de möten som tog vid i Ryssland inte bara var möten som präglades av avståndstaganden och stereotypa förhållnings-sätt: "Trots fiendskap, rysskräck och en allmänt mörk europeisk rysslandsbild, fanns det tillfällen att knyta vänskapsband och utmana stereotyper" (s. 210). Ett belägg för det är exempelvis den vänskapliga relation som beskrivs mellan Adelaide von Hauswolff och Olga Wasiljevna i Novgorod; en vänskap som överskred kulturella gränser under en period då Sverige var i krig med Ryssland.

Jag vill lyfta fram två resultat som särskilt intressanta i Nymans avhandling: synliggörandet av dissonanser och sprickor som mötet med den andre också innebar, samt den stora roll som genus och religion spelade för beskrivningar av den andre och av det främmande. Nyman har sammanfattningsvis skrivit en teoretiskt medveten och tankeväckande avhandling. Av stort värde är hennes förmåga att lyfta fram de komplexa dragen i resenärernas texter. Inget lämnas åt slumpen och analysen drivs ständigt framåt av viljan att förstå det förflutna på dess egna premisser. Samtidigt menar Nyman att det förflutnas resenärer också har något att säga oss; att deras bidrag

”skapar nye, eksistensielt meningsbærande historier” (s. 217), vilket jag instämmer i. Denna avhandling är enligt min uppfattning ett exempel på föredömlig kulturhistorisk analys.

Joachim Östlund

Øystein Lydik Idsø Viken, *Frygte Gud og ære Kongen: preikestolen som politisk instrument i Norge 1720–1814* (Oslo: Universitetet i Oslo, 2014). 481 pp.

Dei siste tiåra har ein både i Norden og internasjonalt kunne registrera ein forsknings-tendens med interesse for å granska nærare innhaldet i den forkynninga som skjedde frå preikestolane, særleg med tanke på politisk innhald og samfunnsmessige konsekvensar. Denne avhandlinga har ein ambisjon om å dra Noreg med i denne utviklinga, noko det skulle liggja til rette for å gjera. Som det blir påpeika har det i norsk historieforskning vorte lagt lite vekt på å studera den haldningsskapande rolle som presteskapet frå preikestolane medverka til. Oftast har ein berre svært generelt påpeika at prestane som kongstenarar stødde opp om konge og statsmakt, og kyrkja har ikkje vore granska som arena for politisk agenda og politisk kultur. I avhandlinga *Samfunnsorden og statsmakt set fra prædikestolen* leverte Michael Bregnsbo i 1993 ei framstilling av forholda i Danmark 1750–1848, men ei tilsvarende framstilling av norske forhold har vi hittil ikkje fått.

Denne avhandlinga tek utgangspunkt i at knapt nokon annan institusjon har hatt den same påverknadskraft i europeiske samfunn som kyrkja i den aktuelle perioden, og at styresmakta visste å nytta seg av dette. Presteskapet var kongstenarar og kyrkjelivet kontrollert. ”Avhandlinga er skrivi ut frå ei oppfatning om at forkynninga såleis var av ein politisk karakter”, skriv forfattaren. Ved å granska formidlinga frå preikestolen, er målet å ”visa korleis

synet på politisk makt, relasjonen mellom styresmakt og folk utvikla seg gjennom dette tidsrommet, der det politiske systemet låg fast.” Preikematerialet skal utnyttast som god kjelde til ”det offisielt medierte politiske røyndomsbiletet” undersøttane vart presenterte for.

Avhandlinga er disponert i ni bolkar. Innleiinga omtalar teser, kjelder og historisk bakgrunn. Så går forfattaren laus på teologien, både ortodoksien, pietismen, herrnhutismen og det som får overskrifta ”fornufta”. Ein tredje bolk skal handla om det som vert kalla tekstlesingsstrategiar. I kyrkja var det tale om einvegskommunikasjon, men gjennom perioden skjedde endringar i måten det vart preika på. Neste bolken vil visa korleis preikene vart nytta til å forsvara eineveldet, ikkje minst gjennom bibelske språkbilete. Femte bolken ser på bruken av bededagane i kyrkja, og desse blir omtala som døme på korleis ”styresmaktene drog nytte av preikestolane si rolle som megafon ut til undersøttane”. Sjette bolken har overskrifta: ”Indoktrinering: aktuell forklaring og langsiktig oppbygging”. Det vert lagt særleg vekt på å visa korleis omtale av krig og fred var av klårt propagandistisk karakter og verka til å styrkja styresmakta sin legitimitet gjennom perioden. I den følgjande bolken er temaet: ”Tukt og disiplin: frå synd til dyd”. Utgangspunktet er at tukt som straffande handlingar var ein funksjon kyrkja hadde ved sida av forkynninga, og kapitlet vil sjå på ”korleis læra om synda vart konstruert” og korleis omtalen av synd endra seg, slik at det mot slutten av perioden berre sto att ei retorisk side av kyrkjedisipinen. Den nest siste bolken er ei nærlesing av tre preiker – frå 1765, 1775 og 1801. Desse vert nytta som døme på ”den stabile ramma som omgav samfunnssynet i forkynninga, men samstundes òg dei forsiktige og trege utviklingstendensane”. I ein avsluttande bolk vert det understreka at målsetjinga har vore å sjå på preikestolen som eit talerøyr og handlingsskapande instrument for statsmakta. Ein har funne at det var heilt avgjerande for